

HUNYADI SÁNDOR

hunyadi.sanyi93@gmail.com

doktorjelölt (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

Lodomér esztergomi érsek politikai pályájának egyes vonatkozásai.

A királyi hatalom és a főpapi igények kérdése az 1290. évi törvények tükrében

Aspects of the political career of Archbishop Lodomér of Esztergom

The question of royal power and ecclesiastical demands in the light of the 1290 laws.

ABSTRACT

In the Hungarian historiography, the end of the reign of King Ladislaus IV and the rule of King Andrew III is generally associated with strong ecclesiastical intervention, with a particular emphasis on Archbishop Lodomér of Esztergom and Archbishop John of Kalocsa. In my writing, I examine two questions in connection with the political career of Archbishop Lodomér of Esztergom. Firstly, based on the interpretation of Tamás Pálosfalvi regarding the understanding of the estate, I explore the extent to which the former statements made by József Gerics, especially in connection with the laws of 1290, remain relevant. Secondly, I examine whether it was in the interest of the churchmen during that period to limit royal power and, if so, why.

KEYWORDS

Medieval Church History, Archbishop of Esztergom, 13th century, Decretum of 1290

DOI 10.14232/belv.2024.2.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.2.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Hunyadi Sándor (2024): Lodomér esztergomi érsek politikai pályájának egyes vonatkozásai. A királyi hatalom és a főpapi igények kérdése az 1290. évi törvények tükrében. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 2. pp 5–26.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Történetírásunkban IV. László uralkodásának végén és III. András uralkodása során általában erős főpapi fellépéssel szokás számolni. E vonatkozásban különösen hangsúlyos Lodomér esztergomi és János kalocsai érsek pályája.¹ Emiatt az esztergomi érsek mind egyházi, mind politikai szerepvállalása jól ismert a hazai kutatásban, így dolgozatomban témaválasztása némiképp magyarázatra szorulhat. Lodomér esztergomi érsek kormányzatban vállalt szerepéről alkotott képünkre nagy hatással volt mind Gerics József,² mind Szűcs Jenő munkássága. Mindkét szerző monográfiája megkerülhetetlen mű a III. András korával foglalkozó medievisztika számára. Ugyanakkor az előbbi szakember könyvének megjelenése óta eltelt közel 40 év alatt a hazai kutatás számos megítélással járult hozzá a korai rendiségről alkotott képünk formálásához,³ mégis – témánk szempontjából – a legjelentősebb Pálosfalvi Tamás 15. századi rendiséget vizsgáló tanulmánya. Az általa felvetett rendiség értelmezés szerint ugyanis a rendek intenzívebb politikai fellépése nem oka, hanem minden esetben következménye a királyi hatalom válságának.⁴ Pálosfalvi észrevétele a 13. század végi történelmünk szempontjából sem elhanyagolható, hiszen történetírásunk eddig Gerics nyomán a királyi hatalom valamilyen szintű korlátozásával – vagy legalábbis annak szándékával – számolt III. András uralkodása alatt.⁵ Mindez azonban ellentmondani látszik annak, hogy a rendek aktívabb fellépése éppen a korlátozásra váró hatalom hiányából fakad, ráadásul az egyháziak

¹ Lodomér életrajzára lásd BEKE 2003.; János kalocsai érsek pályájára lásd UDVARDY 1991. 162–175.; Homonnai 2003. Politikatörténeti szerepükre lásd PAULER 1899. II. 401.; Szűcs 2002. 441.

² GERICS 1987.

³ A korai rendiség hazai kutatástörténetének áttekintésére lásd THOROCZKAY 2020. 52–58. A korai rendiséggel mint elnevezéssel szemben bizonyosfajta távolságot tartanak: MOLNÁR 1999., C. TÓTH 2020., ZSOLDOS 2013. Gerics néhány állításával szemben fontos észrevételeket fogalmazott meg HOMONNAI 2003.

⁴ PÁLOSFALVI 2020. 135–182., különösen 166–181.

⁵ Megjegyzendő, hogy Gerics művében az 1290. évi törvények kapcsán nem írja le a királyi hatalom korlátozását, hanem a király és az uralkodó osztály együttműködéséről beszél. GERICS 1987. 283.

a területi hatalmuk kiépítésében jóval előrébb tartó oligarchákkal szemben csak az uralkodóra és tetteik nyomán a társadalmi rend helyreállítására számíthattak. Mindez két fontos kérdést vet fel: az első, hogy Pálosfalvi felvetése nyomán mennyiben aktuálisak Gerics József egykori, az 1290. évi törvényekre vonatkozó meglátásai. Ennek kapcsán pedig azt is érdemes megvizsgálni, hogy ha az egyháziak ki voltak szolgáltatva a királyi hatalomnak akkor érdekében állhatott-e az egyháziaknak a királyi hatalom korlátozása, és ha igen miért? A válaszhoz Lodomér politikai pályafutásának rövid áttekintése mellett célszerű részletesebben is megvizsgálni az esztergomi érsek politikai szerepvállalását a III. András uralkodását megelőző években, valamint tüzetesebben szemügyre venni az 1290. évi törvények egyes cikkelyeit.

Lodomér már esztergomi érseksége előtt nagy tekintélynek örvendett. Az egyházi értelmiségi elit jogi képzettségű csoportjához tartozott,⁶ részt vett 1277-ben a IV. Lászlót nagykorúsító rákosi országos gyűlésen, majd ott volt a király oldalán Bécsben, amikor megújították a IV. László és Habsburg Rudolf közötti szövetséget.⁷ Az akkor még váradi püspök Lodomér tekintélyét mutatja, hogy 1278-ban őrá bízta a IV. László és Gutkeled nembeli István közötti béke betartatását.⁸ Érsekségét nem az esztergomi káptalan választásának, hanem III. Miklós pápának köszönhette. Az esztergomi kanonokok ugyanis Türje nembeli Fülöp halála óta nem tudtak megegyezni egy jelöltben. III. Miklós maga elé idézte az esztergomi érsekségre igényt tartó Kán nembeli Miklós erdélyi prépostot, valamint Kőszegi Péter veszprémi püspököt, majd 1278. június 1-jén mindkét jelöltet visszautasította, és – hogy megelőzze az esztergomi káptalan esetleges újabb választási vitáját – az esztergomi szék betöltését magának tartotta fenn (azaz rezerválta).⁹

Fülöp fermói püspök-legátus hazánkba érkezését követően 1279 végére kettős hatalmi központ alakult ki, ahol IV. László és kunjai álltak szemben a legátus formálódó esztergomi és budai székhelyével. A fejlemények Lodomért a legátus oldalára állították Lászlóval szemben, de a fermói püspök távozását követően a hazai egyháziak újból a királyi hatalomra voltak utalva. Lodomér egyrészt felajánlotta a magyar egyház segítségét, mint politikai erőt az oligarchákkal szemben, másrészt közreműködött a magyar király kegyúri jogának megerősítésében. Az esztergomi érsek egyre növekvő politikai szerepét egy 1283. augusztus 28-i királyi oklevél is alátámasztja, eszerint az esztergomi érsek „ügyünket és az egész ország üdvét nemcsak lelkiekben, hanem világi dolgokban is tanácsaival előmozdítja, az ország szükséges reformációjában gondosan, bölcsen és tántoríthatatlanul működött közre.”¹⁰

Az 1280-as évek közepére a IV. László és Lodomér közötti jó kapcsolat elhidegült. A pontos okok ismeretlenek, az események mögött Szűcs Jenő a Kőszegiektől elszenvedett újabb (1284-ben már a negyedik) vereséget látta,¹¹ illetve azt, hogy amikor az uralkodó és a Kőszegiek konfliktusa fegyveres harccá fajult, akkor az egyháznak királyi hatalmat támogatni akaró országos gyűlései

⁶ Bolognai tanulmányainak lehetséges időpontjára: KÖRMENDI 2016. 89–94. Jogi műveltségére: SZOVÁK 1991.

⁷ SZÜCS 2002. 406–407.

⁸ PAULER 1899. II. 354. Az eseményekre lásd még ZSOLDOS 2019. 29–44.

⁹ A Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek halálát követő évek eseményeire lásd HUNYADI 2022. Az ügy részleteire lásd uo. 12–13.; BARABÁS 2022.b 204.; KÁDÁR 2021. 21–23.

¹⁰ MES II. 146. Az idézet helye: SZÜCS 2002. 432. Fülöp fermói püspök-legátus tevékenységére: KOVÁCS 2019. A politikatörténeti háttérre: SZÜCS 2002. 419–432.; ZSOLDOS 2016. 139–166.

¹¹ IV. László 1284. január 9-től február 16-ig Borostyánkő várát ostromolta, sikertelenül. Ezt a Kőszegiek ellentámadása követte, így a király jobbnak látta a Tiszántúlra húzódni, és békét kötött alattvalóival. RUDOLF 2023. 407–408., valamint 28. jegyz.; ÁTK 254–255.

puszta szócseplésnek hatottak. Ezért IV. László megkezdte a saját hatalmi bázisának a kiépítését és a nyögérek megszervezését a kun szállásterületek körül 1284–1285 folyamán. Lodomér érsek tett egy kísérletet, hogy kompromisszummal megmentse a helyzetet és rábírta IV. Lászlót, hogy 1286. június végén, július elején Rákoson a főpapok, bárók és nemesek részvételével országos gyűlést tartson, amelynek a fő célja a király és a Kőszegiek közötti békéltetés volt.¹² Véleményem szerint a Kőszegiektől elszenvedett vereség valóban hozzájárulhatott IV. László és Lodomér eltávolodásához, de nem azért, mert az egyház nem tudta fegyveresekkel támogatni László hadjáratát. Sokkal inkább lehetett szerepe annak a szakításban, hogy Lodomér érsek valószínűleg már jóval az 1286. évi országos gyűlést megelőzően, 1284 első felében is megpróbálhattott közvetíteni a Kőszegiek és IV. László között, minden bizonnyal a király akarata ellenére, ahogy azt is tudjuk, hogy a későbbiekben az esztergomi érsek ellenezte a király nyögérkíséretének a megszervezését. Talán (részben) utóbbi lehet Szent István verses históriájának háttérében is. A mű – amely Mezey László szerint Lodomér utasítására született – szerzője ugyanis élesen szembe állítja Attilát és Szent Istvánt, mint pogány és keresztény uralkodót, külön kiemelve, hogy a magyarokat Attila zsarnok igájától Szent István mentette meg.¹³ A hun királlyal való közösség elutasítása egyértelmű üzenet volt, amely nyíltan kijelöli a magyar egyháziak álláspontját László politikájával szemben.

1286 június végén, július elején országos gyűlés megtartására került sor Rákoson. Az oklevelek tanúsága szerint a gyűlésen a király elnökölt a főpapok, a bárók és a nemesek jelenlétében, ugyanakkor – mivel az oklevelek Lodomér érseket személy szerint is kiemelték – feltételezhetjük, hogy szerepe volt annak létrejöttében. A *congregatio* célja a társadalmi rend helyreállítása volt, ezt mutatja egyrészt a korábbi birtokadományok felülvizsgálata, másrészt az, hogy László új pecsétet készíttetett a királyság állapotának javítására és megújítására, meghozza a főpapok és a bárók (azaz a királyi tanács) tanácsára.¹⁴ A rendezés irányába mutat az is, hogy a király nemcsak kibékült a Kőszegiekkel, hanem a korábbi károkozások és jogtalan ügyek felett is szemet hunyt.¹⁵

A két fél közötti béke azonban nem tartott sokáig. IV. László még 1286 november-decemberében hadjáratot indított a Kőszegiek ellen és ostrommal bevette Kőszeg várát.¹⁶ A szakítás pontos oka ugyan ismeretlen, ugyanakkor az nem tekinthető pusztán csak a két fél közötti konfliktusnak: 1287 március első felében a Kőszegiek és Borsa nembeli Roland serege legyőzte a királyt a Zsitva folyó melletti csatában, de ekkorra már az egyháziak is elpártoltak az uralkodótól. 1286 végén ugyanis László megfosztotta feleségét, Izabella királynét birtokaitól és jövedelmeitől és a nyúl-szigeti domonkos apácakolostorba záratta. Mindez kiválthatta az egyháziak ellenlépését is, az esztergomi érsek a Szentszékhez fordult és 1287. március 12-én kelt levelében IV. Honorius pápa már felszólította az uralkodót, hogy bocsássa szabadon Izabellát, egyben felhatalmazást adott Lodomérnak, hogy ellenkező esetben közösjön ki a királyt.¹⁷ Ugyan a leve-

¹² Szűcs 2002. 436–437.

¹³ MEZEY 1948. 41–51.; DOBSZAY 2003. 401–402.; Dér 2004.; Halmágyi 2009. 17–18.

¹⁴ „*noui sigilli nostris Regalis, quod de prelatorum et Baronum nostrorum consilio, pro melioracione et reformacione status Regni nostri fecimus innovari*” – HO VI. 318–320.

¹⁵ RA 3411. sz.; ÁTK 357.; S. Kiss 1971. 40–42.

¹⁶ A szakirodalomban korábban felmerült, hogy IV. László nem Kőszeget, hanem Szentvid várát ostromolta, azonban Rudolf Veronika kimutatta, hogy az érvelés alapját képező oklevél nem 1286-ban, hanem 1277-ben kelt. – Rudolf 2023. 410. 38. jegyz.

¹⁷ ÁÚO IV. 300.

lek ekkor még nem kerültek elküldésre a pápa halála miatt, de a helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy még a *sedis vacantia* alatt 1287 augusztusában kapott egy hasonló rendelkezésű levelet a bíborosi kollégiumtól,¹⁸ majd a következő évben IV. Miklós pápától.¹⁹

Az esztergomi érsek nem habozott, még a bíborosok levelének kiállítására előtt, 1287 júliusában kiszabadította fogságából Izabella királynét, aki később Esztergomban az érsek oltalma alá helyezte magát. A Szentszéktől kapott felhatalmazás birtokában Lodomér Budára országos gyűlést hívott össze, amely november végén ült össze. Az országos gyűlésre Lodomér Monoszló nembeli Péter erdélyi püspöknek írt levelében a Budán összejött minden főpap, báró és nemes *universitas*aként hivatkozott.²⁰ Geric József értelmezésében az *universitas* itt nemcsak „színré lépett”, hanem határozatot is hozott, méghozzá a Kézainál megjelenő teoretikus-történeti vértézzel.²¹ Véleményem szerint azonban Gericnél óvatosabban kell bánnunk az *universitas* színre lépésének értelmezésével. Lodomér levelében az *universitas* fogalom megjelenésében nem arról volt szó, hogy a főpapok, a bárók és a nemesek mint az *universitas* alkotóelemei elkezdtek érvényesíteni igényelt jogaikat, hanem arról, hogy az esztergomi érsek nagyon is tisztában volt a budai gyűlés kényes helyzetével. A gyűlés összehívására, a bíborosi kollégiumtól kapott levél felolvasására, a királyi tanács helyett minden Budára összegyűlt főpap, báró és nemes *universitas*ának hangsúlyozására azért lehetett szükség, mert az esztergomi érsek tisztában volt vele, hogy az uralkodóval szemben lépnek fel és igyekezett minél jobban alátámasztani ennek a fellépésnek a jogosságát egy testületi mivolt, mintegy a jogszerűség letéteményének hangsúlyozásával. Úgy is mondhatnánk, hogy a megtépzott tekintélyű IV. László (jogos) királyi hatalmával csak azon *universitas* határozata érhet fel, amely a magyar társadalom meghatározó részei mellett még a bíborosi kollégium felhatalmazását is képes felmutatni. Ennek jegyében rendelkeztek a királyné birtokainak és jövedelmeinek visszaadásáról, akár a királyi akarattal szemben is. Szintén ekkor határozhattak a királyi fogságba ejtéséről, amelyet Lodomér IV. Miklós pápának írt levelében így fogalmazott meg: „Magát a királyt ugyanezen időben, nehogy egész országának kegyetlen végveszedelmét szerezzé azáltal, hogy a tatárokat, kikhez mindig is húzott és ma is hozzájuk szít, kárhuzatos igyekezetével behozza, e gyalázatos szándék végrehajtásában az egész ország tanácsából való bárók testében megakadályozták.”²² Mindezek tükrében – legalábbis a levelek retorikai szintjén – a megtépzott tekintélyű, az ország békéjét meg nem tartó, az országtanácsot átalakító és saját feleségét a nyulak szigeti domonkos kolostorba zárató László elfogása még mindig gyalázatos tettnek számít. Az uralkodót azonban két bárója még 1288. február 5. előtt kiszabadította, akikkel viszont néhány nappal később végeztek a királyi udvarban.²³

Az esztergomi érsek és az uralkodó közötti megbékélésre nem sokkal később került sor,²⁴ 1288. március 21-én ugyanis IV. László már az esztergomi káptalan vámszedési jogairól adott ki oklevelet,²⁵ egy hónappal később pedig részletes vámszabályzatot adott az esztergomi káptalan

¹⁸ UGDS I. 154–155.

¹⁹ THEINER I. 357–359.; Az események kronológiájára lásd ÁTK 257–259.

²⁰ „*universitati praelatorum omnium et baronum necnon et nobilium Bude convenientium*” – UGDS I. 157.

²¹ GERICS 1987. 260.

²² A levél latin kiadása: KARÁCSONYI 1910. 2–8. Az idézett magyar fordítás helye: ÁAL 203. Lodomér IV. Lászlóval szembeni tatárokhöz húzó vádjának elemzésére lásd Szócs 2010. 28–32.

²³ ÁAL 203. Az események datálására ÁTK 260.

²⁴ KARÁCSONYI 1910. 4–5., ÁAL 204., ÁTK 260.

²⁵ MES II. 228–231. IV. László rendelkezésére lásd WEISZ 2013. 140.

részére.²⁶ Azonban ekkor sem tartott sokáig a két fél közötti jó viszony. A király nővérét, Erzsébet hercegnőt a nyúl-szigeti domonkos apácák kolostorából erőszakkal kihozva a cseh Falkensteini Zavišhoz adta feleségül, amit Lodomér érsek a május 8-án a pápának írt levelében mélységesen elítélt.²⁷ Az említett levélből az is kiderül, hogy IV. László fogságból való szabadulását követően 1288. március 21. előtt Esztergomba ment,²⁸ ahol az érsek által szerzett cikkelyekre esküdött meg. Eszerint a király nem keresi a tatárokkal a kapcsolatot, továbbá nem nevez ki tatárt, szerecsent, nyögért, zsidót, kunt vagy bárkit, aki nem keresztény országos méltóságba, várispánságba vagy bárminemű tisztségbe.²⁹ Arra is ígéretet tett, hogy a pogány szokásokat elveti és „a katolikus viselkedés becsületes formájára tér vissza”, valamint, hogy elhatárolódik a Lodomér által „gyalázatos katolikusoknak” nevezett csoporttól, akiket Makkai László szerint Aba nembeli Makjással, Mojs erdélyi vajdával és Ubul fia Mihállyal azonosíthatunk.³⁰ Így tehát az 1286 második felében bekövetkezett eseményekért a király mellett az akkor kormányzatba került híveit tette felelőssé az esztergomi érsek.³¹ A fentiek mellett a király ígéretet tett, hogy feleségét, Izabella királynét visszafogadja, és királynői jogát neki teljesen és csorbítás nélkül visszaszolgáltatja, továbbá, hogy az ország egyházainak szabadságát és kiváltságait helyreállítja és megőrzi.³²

IV. László folyamatos esküszegései, az érsekkel való nyílt szembefordulása kiváltotta a magyar bárók és az egyház uralkodóval szembeni egységét. Pauler Gyula szerint Lodomér esztergomi, János kalocsai érsek és Kőszegi Iván lettek az ország valódi urai. Szűcs Jenő mindezt azzal egészítette ki, hogy a Kőszegiek–Borsák–Abák korábban nem tapasztalt konszenzussal osztották föl egymás között az országos tisztségeket, és így magát az országot is, s e mögött a születőfélben lévő „tartományi koalíció” mögött állt a főpapi kar.³³ A fentiek napjainkban az archontológiai kutatások nyomán annyival tudjuk pontosítani, hogy Szűcs nézetével ellentétben Kőszegi Iván már korábban 1287 júniusától nádor volt. Így – figyelembe véve Aba nembeli Amadé nádori kinevezését – az uralkodóval szembeforduló főurak és a magyar főpapok kormányzati átalakítását 1288 augusztus elejére tehetjük, ugyanis Amadé mellett ekkor bukkan fel újra az okleveles anyagban erdélyi vajdaként Borsa nembeli Roland, 1288 szeptemberében tűnik fel országbíróként Pécs nembeli Gergely, és bár archontológiai adatokkal nem igazolható, nem zárható ki, hogy a nádori méltóságból távozó Kőszegi Iván ekkor kapta meg a szlavóniai bániságot.³⁴ A bárói kar összetétele nem maradt változatlan, 1289 májusában Amadé már országbíróként tűnik fel, nádori tisztségéből való leváltása talán nem független Habsburg Albert osztrák herceg 1289. április 24. után a Kőszegiek ellen indított támadásától.³⁵

Az viszont, hogy Amadét követően ki volt a nádor, több kérdést is felvet. A kutatás Pauler nyomán sokáig két nádorral számolt, Bástély nembeli Rénolddal és Kőszegi

²⁶ 1288. ápr. 18. – MES II. 236–238.; Az esztergomi vám történetére és az 1288. évi vámszabályzatra lásd Weisz 2013. 137–153.

²⁷ Zaviš és Erzsébet közötti házasságkötésre 1288. május 4. körül került sor – RUDOLF 2023. 732. Az események leírására uo. 425–426.

²⁸ A király itineráriuma szerint 1288. március 6-án még a Szepességben tartózkodott – KÁDÁR 2016. 51.

²⁹ A felsoroltak közül a szerecsenek és a zsidók elsősorban pénzkölcsönzők és adóberlők voltak.

³⁰ ÁAL. 351. 510. jegyzet. Tisztségviselésüket vö. ZSOLDOS 2011. 326., 332., 338.,

³¹ Az 1286. évi június-júliusi országos gyűlést követő kormányzatra lásd még SZÜCS 2002. 437.

³² KARÁCSONYI 1910. 4–5., ÁAL 204.

³³ PAULER 1899. II. 401.; SZÜCS 2002. 441.

³⁴ ZSOLDOS 2011. 23., 35., 40., 48.

³⁵ RUDOLF 2023. 732.; ÁTK 261.

Miklóssal.³⁶ Ugyanakkor Zsoldos Attila rámutatott, hogy a Rénold nádorságát 1289. szeptemberében is megőrző oklevelek hamisak, így ő elutasította az 1289. évi kettős nádorságot és amellet érvelt, hogy 1289. augusztus 21-én még Rénold, de szeptember 8-án már Miklós volt a nádor.³⁷ Ez utóbbi érvelést Szócs Tibor vonta revízió alá a nádori intézmény korai történetének vizsgálata kapcsán. Szócs rávilágít, hogy a Kőszegiekkel szembehelyezkedő IV. Lászlónak, – aki tétlenül nézte, hogy Habsburg Albert elfoglalja a Kőszegiek területét – semmilyen érdeke nem fűződött ahhoz, hogy Kőszegi Miklóst nevezze ki nádornak. Arra is rámutatott, hogy a Kőszegiek korábbi nádori kinevezései mindig akkor történtek, amikor a Kőszegiek politikai befolyása aránytalanul megnőtt. Mivel László a fővényi országos gyűlést követően sem segített a Kőszegieknek Habsburg Albert ellenében, ezért Szócs úgy véli, hogy 1289 szeptemberében valóban nem volt kettős nádorság, ugyanis a törvényes nádor Bászty nembeli Rénold lehetett. Ellenben Kőszegi Miklós nádorságát egy IV. László királyi akaratától független titulushoz tekintette. Azt a kérdést, hogy nádorsága a László ellen fellépő országbárok és a felső klérus „ellen-nádora” volt, vagy csak egyszerűen önhatalmúlag viselte, azt korábbi nádorságaira visszautalva, tisztázhatatlannak tartotta.³⁸ Legújabbán Kádár Tamás foglalkozott a kérdéssel, aki amellet foglalt állást, hogy Kőszegi Miklóst nem tekinthetjük törvényes (azaz IV. László által kinevezett nádornak), azonban lehetett a hol nyíltan, hol csak titokban elismert András herceg, a későbbi III. András nádora is.³⁹

A későbbi események tükrében akár el is fogadhatnánk Kádár érvelését, hiszen Lodomer 1290 elején a Kőszegiekkel egyetértésben vette fel a kapcsolatot Velencei Andrással. Csakhogy Habsburg Albert tavaszi támadását követően sem a Kőszegieknek, sem a főpapoknak nem állhatott érdekében, hogy egyszerre helyezkedjenek szembe az osztrák herceggel és a magyar királlyal. Ha figyelembe vesszük, hogy IV. László a fővényi országos gyűlést (1289. június 23-26. körül) követően itineráriuma szerint nem járt az ország nyugati részén, akkor ez lehetne az a pont, amikor az egyháziak és a bárók nyomására a magyar királynak nádorrá kellene kineveznie Kőszegi Miklóst, erre azonban nem került sor, mivel Bászty nembeli Rénoldot nádorként említik egy 1289. augusztus 21-én kelt oklevélben. Mivel az országos gyűlésen a király kibékült feleségével és Lodomer esztergomi érsekkel, ezért azt is elvethetjük, hogy Kőszegi Miklós nádori címe mögött egy országos erejű, a főpapok által is támogatott ellenzék állt volna. Ráadásul János kalocsai érsek közbenjárásával ekkor került sor az esztergomi érsektől még László által elvett szepesi vámok visszaadására.⁴⁰ Ugyanakkor feltűnő, hogy más országos gyűlésekhez képest a királyi tanács szerepe nincs kiemelve, pedig azon jelen voltak a főpapok, a bárók és a nemesek is. Mindez azt is mutathatja, hogy IV. László nem volt kibékülve kormányzatának egy részével. A fentieket figyelembe véve két esetet tartok elképzelhetőnek. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a fővényi országos gyűlést követően Bászty nembeli Rénold lett a nádor, viszont IV. László itineráriumát figyelembe véve Kőszegi Miklós valóban királyi akarat nélkül, önhatalmúlag használhatta a nádori címet 1289 szeptemberében. A másik

³⁶ PAULER 1899. II. 406.

³⁷ ZSOLDOS 2010. 306–307.

³⁸ SZÓCS 2014. 92–93.

³⁹ KÁDÁR 2022. 186–188.

⁴⁰ MES II. 251. A vám történetére lásd WEISZ 2013. 370.

– források hiányában csak hipotetikus, de az archontológiai sorokban meglévő hiátusok miatt lehetséges – esetben elképzelhetőnek tartom, hogy Kőszegi Miklós nádori kinevezésére a főenyi országgyűlésen, a főpapok és a bárók nyomására került sor. Miután azonban IV. László az országos gyűlést követően az ország keleti részére vonult, figyelmen kívül hagyhatta a számára ellenséges Kőszegi Miklós nádorságára vonatkozó ígéretét – ami azt is megmagyarázná, hogy a királyi tanács miért nem jelenik meg az országos gyűlést említő oklevelekben – és később Básztyel nembeli Rénoldot ismerte el nádorának. Az uralkodó és a Kőszegiek közötti elhidegült kapcsolat és a Kőszegiek lekötöttsége Habsburg Alberttel szemben azt is megmagyarázná, hogy miért nem maradt mindennek nyoma a királyi oklevelekben. Fontos azonban megjegyezni, hogy Kőszegi Miklós 1289 szeptemberében ebben az olvasatban is törvénytelenül használja a nádori címet, hiszen figyelmen kívül hagyta korábbi – Rénold javára történő – leváltását.

A főenyi országos gyűlést követően sem tarthatott sokáig az újabb békés időszak IV. Lászlóval. A nyáron a küszöbön álló aratási munkálatok miatt Habsburg Albert hazaengedte seregét, de ősszel ismét folytatódott az elsősorban a Kőszegiek tartománya ellen vezetett hadjárat, szeptember 29-én az osztrák herceg serege már Kőszeg várát ostromolta, amelyet november 1-jén sikeresen be is vettek a csapatai. Mivel a Kőszegiek veszteségei a királyi hatalmat erősítették, IV. László tétlenül nézte az eseményeket. Így azonban Lodomér esztergomi érsek és a magyar világi elit ismétetlen szembekerült Lászlóval, hiszen Albert foglalásai nem csak a Kőszegiek tartományának gyengülését, de a Magyar Királyság megcsonkítását is jelentették. 1289 szeptember végén Lodomér még felszólította IV. Lászlót a közbelépésre, de arra továbbra sem került sor.⁴¹

Bár az esztergomi érsek pápának írt levele beavatkozásra sarkallta IV. Miklóst, aki egy legátus küldése mellett döntött, Benvenuto gubbói püspök személyében,⁴² Lodomér nem várta meg a pápai beavatkozást, hanem a Kőszegiekkel együttműködve felvette a kapcsolatot Velencei Andrással. András ezen felbuzdulva ismét Magyarország felé vette az irányt, akit Kőszegi Iván és Benedek veszprémi püspök fogadott Zárában, hogy bevezessék az országba, ám később elálltak a tervtől. Ennek lett a következménye, hogy a Fehérvárra tartó András elfogadta Hahót nembeli Arnold meghívását, aki Strigó várában elfogatta a későbbi uralkodót, és miután a Velencei Köztársaság nem volt hajlandó fizetni András szabadságáért, átadta őt, mint László ellenségét Habsburg Albertnek.⁴³ Sajnos megfelelő források híján sosem kaphatunk minden kétséget kizáró választ arra, hogy mi állhatott Lodomérék visszaközösítésének a hátterében. A korábbi évek számos békéltető országos gyűlése után nem tartom elképzelhetetlennek, hogy András mögött nem állt elég széles támogatás, és így nem akarta feleslegesen beháborúba sodorni az országot Lodomér.⁴⁴ Ha viszont így volt, akkor Lodomérék ezt követően András támogatottságának növelésével foglalkozhattak, tekintettel a László halálát követő gyors és viszonylag zökkenőmentes hatalomátvitelre.

A IV. Lászlóval való sorozatos konfliktusokat végül a király szeretett kunjai zárták le, amikor a Bihar megyei Körösszeg váránál táborozó IV. Lászlót a kun Árboc, Törtel és Kemence

⁴¹ ÁTK 262.; RUDOLF 2023. 438–440.

⁴² KISS 2018. 1356–1357.; BARABÁS 2022.a 706–707.

⁴³ RUDOLF 2023. 440–441.

⁴⁴ Mindezek kapcsán az a kérdés is felmerül, hogy Kőszegi Iván ezúttal komolyan gondolta-e András herceg meghívását, vagy csak az uralkodóval szemben akarta kijátszani egyfajta ütőkártyaként.

álmában meggyilkolta.⁴⁵ Már Szűcs Jenő megjegyezte: nem alaptalan a gyanú, hogy Borsa nembeli Kopasz részes volt a gyilkosságban, ugyanakkor egyes krónikaváltozatok szerint a kunok közössége határozta el a merényletet több tanácskozást követően.⁴⁶ Bárhogy is történt, azt biztosra vehetjük, hogy a merénylők mögött álló csoportnak nem állt szándékában hosszasan titokban tartani a cselekedetét, hiszen július 29-én III. András már királlyá koronázták Fehérváron.⁴⁷ Mindenesetre annyi bizonyos, hogy Lodomér nem habozott cselekedni. Két esztergomi vilhelmita szerzetest küldött Bécsbe, hogy keressék fel Andrást és hívják meg őt a magyar trónra. Andrást álruhába bújtatva szöktették meg, biztonsági okokból a Dunán hajóztak, és egy pozsonyi megállót követően – ahol többen behódoltak Andrásnak – Budára mentek. Ezt követően került sor július 29-én a koronázásra, ahol a magyar főpapok és a bárók csak azt követően tettek hűségesküt Andrásnak, hogy az kiadta a koronázási hitlevelét, és letette az esküt, mindez a rendiség megerősödését is alátámaszthatja. III. Andrásnak koronázási hitlevelében öt általános, más koronázási ordóban is megjelenő ígélet mellett, két aktuális, a helyi viszonyokhoz igazodó ígélet is található: egyfelől meg kellett ígérnie a korona jogainak gyarapítását, másfelől pedig a németek által elidegenített birtokok visszaszerzését.⁴⁸ Előbbi megvalósulását joggal láthatjuk az 1290. évi törvényekben.

III. András koronázási hitlevelét és az 1290. évi törvényeket szokás a rendiség megerősödéseként is értelmezni. Gerics szerint III. András uralkodásának már az első hónapjai meglepően nagy átalakulást hoztak. Álláspontja szerint a püspöki kar mindent elkövetett, hogy a tartományúri hatalom megszerzésére törő oligarchia ellenében megőrizze az állam központi intézményeit és működésüket.⁴⁹ Véleményem szerint azonban Gerics elemzésének a kiindulási pontja politikatörténeti szempontból részben problémás. Ahogy azt korábban végigkövettük, a magyar főpapok a Kőszegiekkel, Aba nembeli Amadéval és Borsákkal együttműködve igyekeztek irányítani az országot, részben IV. László ellenében. A fenti „szövetség” nem fenyegetett az ország részállamokra hullásával, sokkal inkább problémás lehetett volna, ha Albert osztrák hercegnek tartósan sikerül elfoglalnia az ország nyugati részét. Arra sincs okunk gondolni, hogy Lodomérék a törvény erejével igyekeztek volna komolyabban korlátozni őket, mivel a meghatározó tisztségeket továbbra is a Kőszegiek, a Borsák és Aba nembeli Amadé töltötte be. Mielőtt részletesen is elmélyednénk az 1290. évi dekrétumok rendelkezéseiben, Szűcs Jenővel egyetértve azokat sokkal inkább vélem egy olyan programtervezetnek, amely a királyi hatalom korábbi hiányából tanulva, az egyházi és a nemesi igények és jogok mentén a társadalmi rend visszaállítására tett lépéseket szorosan összekapcsolja a királyi hatalom jogainak helyreállítási kísérletével – hiszen ahogy arra már a bevezetőben is utaltam, annak eredője éppen a királyi hatalom hiánya volt – semmint egy az uralkodó hatalmát korlátozni szándékozó rendi „szabadságlevélnek”.⁵⁰ Ebben erősíthet meg minket az erdélyi káptalan bevezető szövege az 1290. évi törvény egykorú átíratához: „András úr, ... Magyarország nemeseinek régi szabadságait összeírván,

⁴⁵ ÁTK 263.

⁴⁶ IV. László meggyilkolásához kapcsolódó történelmi álláspontok áttekintésére lásd ZSOLDOS 2019. 82–83.

⁴⁷ A koronázás datálására lásd KÁDÁR 2013. 8–18. Vö. ÁTK 264.

⁴⁸ RUDOLF 2023. 446.

⁴⁹ GERICS 1987. 283.; Itt jegyezném meg, hogy Gerics könyvének megírása óta a történettudomány már szétválasztotta az oligarcha és a tartományúri szavakat. Utóbbira lásd ZSOLDOS 2012. 347–354.

⁵⁰ SZÜCS 2002. 448.

s némely újonnan engedélyezett cikkelyeket is beleszövéen – eme nemeseknek kiváltságlevelet adott”.⁵¹

Az 1290. évi törvények⁵² – ahogy azt az alábbiakban részletesen kifejtem – véleményem szerint elsősorban a korábbi két évtizedben a királyi hatalom megingásával együtt megbomló rend helyreállítását hivatottak szolgálni, amelynek egyik leglátványosabb jele a birtokok törvénytelen elfoglalása volt,⁵³ ezért is került sor számos, a birtokláshoz és az abból származó jövedelemhez kapcsolatos törvény meghozására. Mindjárt az 1. cikkely az egyházi birtokjogok helyreállításáról rendelkezik, amire szükség is volt, hiszen az előző két évtizedben az egyházi birtokokat és jogokat nem kevés jogsérelem és hatalmaskodás érte.⁵⁴ Szintén az egyházak védelmét szolgálta az a rendelkezés, hogy az újonnan („az egyházak fölé”) emelt tornyokat és várakat le kellett rombolni (19. tc.).

A 3. cikkely arról rendelkezik, hogy az országos méltóságok és a várak idegeneknek, pogányoknak és nem nemeseknek, – vagy azoknak, akik az országnak sokszor okoztak ártalmakat, – nem adományozhatóak. Itt véleményem szerint elsősorban a IV. László által hatalomba emelt volt pogányokról lehetett szó (például Mizse nádor), illetve arról a körről, amelyet Lodomér érsek a IV. Miklós pápának írt levelében „gyalázatos katolikusoknak” nevezett, bár az kétségtelen, hogy a törvénycikkely, legalábbis megfogalmazása szerint, akár a királlyal később szembeforduló tartományurakkal szemben is kapóra jöhetett volna. A 4. törvénycikkely kimondja, hogy csak nemesek tölthetik be a tisztségeket, és azok nem adhatók bérbe, az 5. törvénycikkely pedig rögzíti a megyei bírászkodás jogi kereteit, azaz, hogy a (megyés) ispán csak a négy szolgabíróval együtt ítélkezhet és csak a káptalanok vagy a konventek tanúbizonyosságával lehet bárkit eléjük idézni.⁵⁵ Szintén a megyei kereteket erősíthette a 12. cikkely, eszerint ugyanis az új pénz forgalomba hozatalát minden megyéből négy becsületes emberre és a megyésispánra bízta.

A 6–8. cikkelyek a birtokrendezés témájával foglalkoznak, egyrészt kijelölnek egy időpontot – IV. Béla és V. István uralmát – amíg minden adomány érvényben marad, majd a IV. László uralma alatt tett adományok felülvizsgálatáról rendelkeznek, amely vizsgálatot az érsekek, püspökök és az ország által kiküldött tanácsosok fognak lefolytatni. Itt álláspontom szerint elsősorban nem is a királyi hatalom korlátozásáról, hanem arról volt szó, hogy az országot még nem ismerő III. András mellett a főpapok és a „tanácsosok” véleményének figyelembe vételével kellett döntenie a IV. László-kori adományokról. A birtokadományok felülvizsgálata azonban egyáltalán nem jelentett új irányt, hiszen már az 1282. évi szegedi gyűlés is a birtokokviszonyok rendezésével foglalkozott,⁵⁶ az 1287. évi budai országos gyűlés is rendelkezett a királynéi birtokok visszaszerzéséről, és az 1289. évi főenyi országos gyűlésen is előkerült a birtokrendezés ügye. Ami fontosabb, hogy ezek a birtokrendezési törekvések nem csak az országos gyűlések

⁵¹ „Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire literarum, quod cum dominus Andreas dei gratia illustris rex Hungariae conscriptis libertatibus nobilium regni Hungariae antiquis, insertis etiam quibusdam articulis de novo concessis, eisdem nobilibus privilegium concesserit [a kiemelés tőlem H.S.], et per ipsos nobiles idem privilegium apud nos tamquam in loco communi, pro eo ut recursus facilius ad ipsum habeatur, sit depositum, nobiles praefati per quosdam ex ipsis nobis supplicarunt, ut tenorem huiusmodi privilegii rescribere facientes sigillo nostro firmari faceremus ad hoc, ut tempore necessitatis suae eo uti possent.” UGDS. I. 190., MTSZ 284.

⁵² A törvények latin nyelvű kiadására lásd Online DRMH 192–195.; Magyar fordítása MTSZ 284–289.

⁵³ TRINGLI 2022. 91.

⁵⁴ Az esztergomi érseki birtokokat ért hatalmaskodásra lásd HUNYADI 2023. 57–60., 64.

⁵⁵ A nemesség és a megyei bírászkodás áttekintésére lásd ZSOLDOS 2020. 157–164, különösen 163.

⁵⁶ S. Kiss 1971. 40.

határozatai szintjén érvényesültek, hanem – legalábbis részben – a gyakorlatban is. 1282-ben egy Tolna megyei birtokper kapcsán került sor a királynéi birtokok „általános bejárására”,⁵⁷ 1283-ban a királyi kondicionáriusok és várnépek elfoglalt földjeit állították vissza,⁵⁸ míg 1289–1290-ben Izabella királyné személyesen folytatott vizsgálatot Somogy és Tolna megyék területén a királynéi földek után.⁵⁹ Így tehát az 1290. évi törvényekbe foglalt birtokrendezések egyáltalán nem tekinthetők előzmény nélkülieknek, és ami azt illeti nem is maradtak foganat nélkül. Az 1290-es évek első felében sor került III. András parancsára a Szepességben lévő összes föld felmérésére – a birtokos jogállásától függetlenül – és a felmérést végző Bald kamaraispánnak és szepesi ispánnak jelentést kellett tennie a szepesi birtokosokról és birtoklásuk jogcíméről. 1292-ben pedig Mihály mestert, András kancelláriai jegyzőjét bízta meg a zólyomi, lipitói és a turóci vár alá rendelt udvarnokföldek kivizsgálásával.⁶⁰ Fontos kiemelni, hogy az ország által kiküldött tanácsosok megjelenése új elem, de szerepüket tekintve inkább a király hatalmát erősítik, hiszen a László uralkodása alatt tett jogtalan adományok érvénytelenítése révén a királyi birtokállomány gyarapodott volna.

A 9. törvénycikkely rendelkezett a nádor, tárnokmester, az országbíró és a királyi alkancellári tisztségek betöltéséről. Míg az alkancellári tisztség betöltését – annak régi joga szerint – a fehérvári préposti címmel kapcsolták össze,⁶¹ addig a három országos tisztség betöltését az ország nemeseinek tanácsából, az ország régi szokása szerint fogják betölteni (*ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua consuetudine regni nostri faciemus*).⁶² Itt egyértelműen az uralkodó jogkörének korlátozásáról van szó, amely a főpapok egyik legfontosabb jogigényének tekinthető. Bár III. András trónra kerülésével a legfontosabb tisztségeket továbbra is Aba nembeli Amadé, a Kőszegi testvérek (Iván, Miklós és Henrik), valamint Borsa nembeli Roland töltötték be,⁶³ azt, hogy itt nem csak a IV. László uralkodása alatt szerzett rossz tapasztalatok ellen igyekeztek jogi féket kreálni leginkább az mutatja, hogy az 1298. évi 23. törvénycikkelyben említett négytagú tanácsnak a birtokadományok mellett a méltóságok adományozásába is beleszólása volt. Szintén a királyi hatalmat korlátozhatta az 1290. évi 25. törvénycikkely is, amely méltóságviselők ellenőrzéséről rendelkezett az évenként megrendezésre kerülő fehérvári országos gyűlésen. Fontos megjegyezni azonban, hogy a 9. törvénycikkellyel ellentétben a méltóságviselők ellenőrzése nem újdonság a magyar törvényhozásban, hiszen már az 1222. évi Aranybulla is rendelkezett az ispánok, az 1231. évi pedig a nádor tevékenységének felülvizsgálatáról.⁶⁴

A 10. törvénycikkely egyrészt szabályozta a hadkötelezettséget, lényegében a korábbi normáknak megfelelően, ugyanakkor abban egy új elem is megjelent, ugyanis rögzítésre került, hogy a nemesek és az erdélyi szászok akaratuk ellenére sem az ország belső, sem külső ügyeiben

⁵⁷ *nunc ... in generali reambulatione terrarum reginalium* – HO VI. 681–682.

⁵⁸ UB II. 164–165.

⁵⁹ ÁÚO IV. 341–342.; Kis 2010. 163.

⁶⁰ Kis 2010. 163., 193.; A birtok visszavételekkel megbízott tisztségviselők áttekintésére lásd uo. 176–191.

⁶¹ Ne feledjük, hogy bár ez a törvény meghozatalának időpontjában 1287-től Tengerdi Tivadar fehérvári prépost révén éppen érvényesült, IV. Béla halálát követően a fehérvári prépostok csak 1277 és 1279 között látták el az alkancellári tisztséget, s akkor is csak megszakításokkal. Vö. Zsoldos 2011. 111–113.

⁶² Online DRMH 193.

⁶³ Zsoldos 2011. 282–283., 308., 315–316., 336., 349.

⁶⁴ Online DRMH 159., 173.; MTSZ 271., 274.; GERICS 1987. 285.

nem tartoznak a bárókat követni a királyi akarat és pénz nélkül.⁶⁵ Itt minden bizonnyal annak igyekeztek gátat szabni, amikor a bárók a tartományuk területén élő nemeseket a saját céljaikra igyekeztek mozgósítani, ahogy a törvénycikkelyből kiderül, akár azok akarata ellenére is. Mindez talán nem független – a nemesség saját érdekein túl – a Kőszegiek és az osztrák herceg közötti folyamatos konfliktusoktól, a korábbi két évtized számos belső fegyveres összetűzéséről nem is beszélve. Szintén a nemesség és az erdélyi szászok védelme és a visszaélések elkerülése érdekében foglalhatták törvénybe mentességüket bármiféle beszállásolás és adó alól (11., 35. tc.), valamint az örökös nélkül elhunytak szabad rendelkezési jogát (26. tc.).

A bíraskodás szabályozására is figyeltek: egyrészt szabályozták a nádori bíraskodást (14. tc.), másrészt elkülönítették az egyházi és világi bíróság illetékességi körét (15. tc.). A 17–18. cikkelyekben a vámfizetés kérdéseit rendezték (jogtalan vámok eltörlése, vámfizetés szabályozása), míg számos törvénycikkelyben igyekeztek fellépni az egyre gyakoribb hatalmaskodások ellen (20., 27–29. tc.). A társadalmi rend helyreállításának és a visszaélések elkerülésének irányába mutat az is, hogy részletesen szabályozták a termény- és bortized szedésének a folyamatát (21. tc.), valamint a kancellárián kiállított különböző iratok árát (22. tc.). A fentiek szervesen kapcsolódnak a birtok és birtoklás témaköréhez.

Gerics szerint a főpapok felkészültek a hatalom kézbe ragadására, amely IV. László halálával az ölükbe hullt, amelyet András uralmon maradása mellett befolyásuk alatt tartása érdekében is gyakoroltak, a nemesség bevonásával a bárók ellenében. Az 1290. évi törvényeket határozottan báróellenes élűnek tartotta, egyrészt, mert a 7–8. törvénycikkelyben elrendelt birtokfelülvizsgálatok kapcsán nem olvashatunk a tanács bárói eleméről, másrészt pedig a bárók tevékenységének az ellenőrzését is báróellenes intézkedésnek vélte.⁶⁶ Állításának egy része kétségtelenül igaz. Az, hogy a főpapok felkészültek, ha nem is a hatalom kézhez ragadására, hanem az ország kormányzásában való aktívabb részvételre, nehezen vitatható, hiszen az 1290. évi törvények több pontja is kimutatható az 1277. óta megtartott számos országos gyűlésen, mint például a jogtalan vámok eltörlése, vagy a birtokadományok felülvizsgálata. Ugyanakkor véleményem szerint nehézkes lenne a hatalom kézhez ragadásáról beszélni, amikor a legfontosabb országos tisztségeket továbbra is Aba nembeli Amadé, a Kőszegi testvérek és Borsa nembeli Roland erdélyi vajda töltötte be, ráadásul András uralmának elején fel is kereste legfőbb támogatóit.⁶⁷

Ha közelebbről megnézzük a birtokvizsgálatokkal kapcsolatos forrásainkat, akkor azt is láthatjuk, hogy – Gerics álláspontjával szemben⁶⁸ – a bárók közreműködtek az 1290. évi törvényekben az uralkodó mellé rendelt tanácsban. Az bizonyos, hogy a birtokvizsgálatokban a bárók szerepe csökkent, de az is megfigyelhető, hogy a birtokvisszavételekkel megbízott tisztségviselők az 1270-es, 1280-as évek óta alacsonyabb származásúak.⁶⁹ Ez viszont nem mondható el az 1290. évi törvények 7–8. törvénycikkelyében megjelenő tanácsról, ugyanis okleveles forrásainkban számos esetben feltűnnek a bárók. Az első III. András mellett működő tanácsra utaló adatunkban Benedek comes fia Kemény és Péter bán fiai egy birtokper során mutatták be IV. László egy oklevelét,

⁶⁵ „*Hoc etiam expresso, quod nobiles regni nostri et predicti Saxones regni Transilvanie cum nullo baronum nostrorum, coacti vel invitati, super factis et negotiis regni nostri intrinsicis vel extrinsicis absque nobis sine pecunia ire teneantur.*” – Online DRMH 193.

⁶⁶ GERICS 1987. 283–286.

⁶⁷ ZSOLDOS 2019. 87.; III. András itineráriumára lásd KÁDÁR 2018., különösen 90–97.

⁶⁸ GERICS 1987. 286.

⁶⁹ KIS 2010. 182.

amelyben visszakapták a korábban tőlük elidegenített Aszúág birtokot. Az oklevél bemutatására a király mellett az esztergomi érsek és a bárók jelenlétében került sor, akik megerősítették Keményt és Péter bán fiait a birtokukban.⁷⁰ Később 1291. június 24-én Vörös Ábrahámnak adományozott Galánta birtok, valamint az Újvári ispánság eladományozását rögzítő oklevelek is megemlítik, hogy arra a jelenlévő érsek, püspökök és bárók tanácsából (*ex consensu et consilio archiepiscoporum, episcoporum et aliorum baronum nostrorum, qui presentes aderant*) került sor.⁷¹ 1291. július 10-én Duruslaus fia Duruslausnak tett adományban már egy IV. László kori adományt erősítettek meg az érsek, püspökök és bárók tanácsából, ahol az említett bárók minden bizonnyal – legalább részben – azonosak a méltóságsorban felsorolt bárókkal és ispánokkal. 1291. október 9-én Enárd fia Jánosnak tett adományban ugyan nem említik a tanácsosok szerepét, de egy korábban IV. László által tett adományt erősítenek meg János ausztriai hadjáratban nyújtott szolgálataiért. Az oklevél ugyan hallgat róla, hogy a döntés a főpapok és bárók tanácsára történt volna, de a méltóságsor miatt nem zárhatjuk ki, hogy azok jelenlétében került sor a döntésre.⁷² Az említett dátum után kerül sor egy adományra Jurk fia Dénes comes részére, aki Radván birtok felét kapja meg, miután bemutatta IV. László korábbi privilégiumát a birtok másik feléről. Erre Lodomér és János érsek, valamint Domokos tárnokmester és Demeter zólyomi ispán egyetértésével, illetve tanácsából került sor.⁷³

1291 folyamán a regensburgi kereskedőknek adott kiváltságlevél szintén arról tesz említést, hogy III. András az érsek, püspökök, előkelők és bárók egyetértésével cselekedett, amit a nagyobb hitelesség kedvéért Lodomér esztergomi és János kalocsai érsek is megpecsételtek. Egy 1293. július 11-én kelt oklevélben Baboníc Radoszlónak tettek adományt a király, Lodomér esztergomi, János kalocsai érsek és mások elhatározásából, akik azonosításában ismételten az oklevél méltóságsora lehet a segítségünkre.⁷⁴ Később egy 1296 szeptemberében kelt oklevélben az Ugocsa megyei Keresztúr falu jogtalan birtokviszavétele kapcsán olvashatunk arról, hogy Gábor fia János az országos gyűlésen az esztergomi érsek, a bárók és a nemesek előtt bizonyította, hogy Keresztúr birtokot V. Istvántól és IV. Lászlótól kapta.⁷⁵

Összesen tehát nyolc olyan megfogható esetet ismerünk, ahol az egyháziak a világiakkal együtt jelen voltak és részt vettek a döntéshozatalban. Mindemellett még fontos megjegyezni, hogy a Lodomér érseknek 1291-ben adományozott Nándor falu esetében az uralkodó nem az egyháziak, hanem a bárók tanácsával döntött.⁷⁶ Ezzel szemben hét olyan eset ismert, amikor az oklevelek világiakat nem, csak Lodomér és János érseket említik.⁷⁷ A fentiek tükrében tehát megkérdőjelezhetőnek vélem Gerics azon állítását, hogy a tanácsban ne lennének kimutathatóak a bárók, hiszen a fennmaradt, a tanács működésére utaló források több mint felében megtaláljuk őket a döntéshozatalnál. Az is feltűnő, hogy a bárók elsősorban a IV. László-kori adományok

⁷⁰ RA 3671. sz.

⁷¹ RA 3729–3730. sz. Apponyi okl. I. 16–20.

⁷² RA 3822. sz.; A fenti feltételezést azt teszi lehetővé, hogy III. András uralkodása alatt mindössze tíz oklevélben találhatunk méltóságsort, ebből ráadásul egy hamis. Azonban azt is fontos leszögezni, hogy a méltóságsorban felsorolt személyek nem feltétlenül voltak mind jelen az oklevél kiadásakor.

⁷³ RA 3823. sz.

⁷⁴ RA 3935. sz.

⁷⁵ RA 4084. sz.

⁷⁶ RA. 3719. sz.

⁷⁷ RA 3676., 3678., 3686., 3735., 3804., 3808., 3815. sz.

felülvizsgálatánál hiányoznak, ellenben az új adományok esetében egy kivétellel mindig megtaláljuk őket, így a IV. László-kori birtokadományok felülvizsgálata ténylegesen az egyháziak törekvése lehetett. Ami a nemesek szerepvállalását illeti a király mellé állított tanácsban, őket az oklevelek csak egy alkalommal említik 1296-ban, akkor is egy országos gyűlés kapcsán, így Gericsselellentétben jómagam elhatárolódnék a nemesség komolyabb politikai szerepének feltevésétől. Ebben erősíthet meg minket az a későbbi adat is, amikor az 1298. évi 23. törvénycikkely esetében a király mellé állított négytagú tanácsban a két választott nemes lényegében a bárók sorából kerül ki.⁷⁸

Összességében az 1290. évi törvénycikkelyek három csoportot alkotnak. Az első csoportnak – ahogy az a törvény erdélyi káptalan általi átírásában is szerepel – a nemesség jogainak összefoglalása és kiegészítése tekinthető. A második csoport szorosan kapcsolódva az elsőhöz a királyi hatalom csökkenésével együtt megbomló társadalmi rendet hivatott helyreállítani a birtokokhoz és birtokláshoz kapcsolódó rendelkezések révén. Fontos azonban kiemelni, hogy ezen rendelkezések többsége már IV. László uralkodása alatt megjelenik az országos gyűlések témái között, így azokat semmiképpen nem tekinthetjük egy csak 1290-nel kezdődő folyamat részének. A harmadik csoport a királyi hatalmat korlátozó néhány rendelkezés (9. és 25. tc.), amelyben elsősorban a főpapság azon törekvését láthatjuk, hogy beleszólást nyerjenek a főbb méltóságviselők kinevezésébe és ellenőrzésébe. Ezek – bár utóbbi II. András-kori rendelkezésekre megy vissza – valóban új, a királyi hatalom korlátozásának irányába mutató rendelkezések. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy ezek a törekvések – szemben az 1298. évi 23. törvénycikkellyel – kimutathatóan nem érvényesültek, így inkább csak afféle főpapi igényeknek tekinthetjük őket, mintsem a királyi hatalom tényleges korlátozásának, ugyanakkor jól kijelölik a főpapi törekvések irányát. Így ezek a törvénycikkelyek leginkább a királyi tanácsban, illetve a király mellé kirendelt tanácsosok révén érvényesülhettek. Mindezt maga Gerics József is sejteti, aki az 1290. évi törvények kapcsán szó szerint egyszer sem beszél a királyi hatalom korlátozásáról, csupán a király és az uralkodó osztály együttműködéséről. Az 1290. évi törvények előzményeként vizsgált politikatörténet alapján – azaz, hogy III. András uralma előtti években Lodomér és János érsekek a Köszegekkel, Aba nembeli Amadéval és Borsa nembeli Rolanddal „szövetségben” IV. Lászlóval szembefordulva irányították az országot – magam is kimutathatónak vélem ezt az együttműködést. Mivel azonban az említett „szövetség” tölti be a főbb tisztségeket III. András uralmának legelején, Gericsnél jóval kevésbé tartom báróellenesnek a törvényeket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁAL (1960): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Sajtó alá rendezte: Makkai László és Mezey László. Budapest, Gondolat Kiadó.

APPONYI-oklt. (1906): *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei. I. 1241–1526*. Budapest, A Franklin Társulat nyomása.

ÁTK (2022): Bácsyati Dániel: *Az Árpád-kor történeti kronológiája (997–1301)*. Arpadiana X. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

ÁÚO (1860–1874): *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest.

⁷⁸ GERICS 1987. 291.

BARABÁS GÁBOR (2022a): A sohasem volt pápai követek. Új szempontok a 14. századi krónikakompozíció 187. fejezetének értelmezéséhez. *Századok* 156. évf. 4. sz. 691–716.

BARABÁS GÁBOR (2022b): *A pápai delegált bíróság az Árpád-kori Magyarországon. Püspökök – prépostok – pápai káplánok*. DeLegatOnline Könyvek 3. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Korajújkori Történeti Tanszék.

BEKE MARGIT (2003): Monoszló nembeli Lodomér. In Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, Szent István Társulat. 128–134.

C. TÓTH NORBERT (2020): A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között. Vázlat. In Dobszay Tamás et al. (szerk.): *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest–Eger, Magyar Nemzeti Levéltár – Eszterházy Károly Egyetem. 9–24.

DÉR TERÉZIA (2004): *Szent István és Szent László alakja a magyarországi latin nyelvű liturgikus énekekben*. PhD-disszertáció (SZTE) Szeged.

DOBSZAY LÁSZLÓ (2003): *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás*. Budapest, Balassi Kiadó.

GERICS JÓZSEF (1987): *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HALMÁGYI MIKLÓS (2009): Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései. *Irodalomtörténeti Közlemények* 113. évf. 1. sz. 3–19.

HO (1865–1891): *Hazai okmánytár I–VIII*. Kiadják Nagy Imre et al. Győr–Budapest.

HOMONNAI SAROLTA (2003): János kalocsai érsek szerepe III. András kormányzatában. In Weisz Boglárka (szerk.): *Középkortörténeti Tanulmányok. A III. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 33–48.

HUNYADI SÁNDOR (2022): Választott esztergomi érsekek az 1270-es években: Benedek és Kán nembeli Miklós. *Belvedere Meridionale* 34. évf. 4. sz. 5–17. DOI 10.14232/belv.2022.4.1

HUNYADI SÁNDOR (2023): Lodomér esztergomi érsek birtokszervezői tevékenysége. In Hunyadi Sándor – Rudolf Veronika – Varró Orsolya (szerk.): *Micae Mediaevales XI. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 17.) Budapest. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. 53–66.

KARÁCSONYI JÁNOS (1910): A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéből. *Századok* 44. évf. 1. sz. 1–24.

KÁDÁR TAMÁS (2013): Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. *Levéltári Közlemények* 84. évf. 1. sz. 3–25.

KÁDÁR TAMÁS (2016): IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290). *Fons* 23. évf. 1. sz. 3–64.

KÁDÁR TAMÁS (2018): III. András király itineráriuma (1278–[1290]–1301). *Fons* 25. évf. 1. sz. 87–124.

KÁDÁR TAMÁS (2021): Püspökgyilkosság Veszprémben. Kőszegi (II.) Péter veszprémi püspök pályája. *Veszprémi Szemle* 23. évf. 4. sz. 16–38.

- KÁDÁR TAMÁS (2022): Pontosítások, megjegyzések, észrevételek az 1272–1301 között működő nádorok, illetve nádori címet használó előkelők archontológiájához. *Fons* 29. évf. 2. sz. 155–206.
- KIS PÉTER (2010): A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KISS GERGELY (2018): VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációk és kormányzat összefüggései. *Századok* 152. évf. 6. sz. 1353–1376.
- KOVÁCS VIKTÓRIA (2019): Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281). In Kiss Gergely (szerk.): *Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században*. DeLegatOnline Könyvek 1. Pécs, PTE BTK TTI Középkori és Koraujkori Történeti Tanszék. 117–166.
- KÖRMENDI TAMÁS (2016): Lodomér pályafutása váradi püspöksége előtt. In Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén*. Tanulmányok Biharország történetéről 3. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány. 83–99.
- MES (1874–1999): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–IV*. Coll. et edd. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonii.
- MEZEY LÁSZLÓ (1948): Szent István XIII. századi verses históriája. In *Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez*. Budapest, Egyetemi Nyomda. 41–51.
- MOLNÁR PÉTER (1999): A magyarországi kormányzat mint a regimen mixtum példája Admonti Engelbertnél (1290-es évek eleje). *Századok* 133. évf. 1. sz. 113–124.
- MTSZ (2000): *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1000–1526)*. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, Osiris Kiadó.
- Online DRMH (2019): Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Ed: János M. Bak. All Complete Monographs. 4. H. n.
- PÁLOSFALVI TAMÁS (2020): Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről. *Századok* 154. évf. 1. sz. 135–182.
- PAULER GYULA (1899): *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Budapest.
- RA (1923–1987): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsos Iván. Budapest.
- RUDOLF VERONIKA (2023): *Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között*. Arpadiana XV. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- S. KISS ERZSÉBET (1971): A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. 31. sz. 3–56.
- SZOVÁK KORNÉL (1991): Lodomér érsek leveleiről. In Bárdos István, Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban: a Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai: Esztergom, 1991. május 29–31*. Tatabánya. 141–143.
- SZŐCS TIBOR (2010): Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. *Belvedere Meridionale* 22. évf. 3–4. sz. 16–49.

SZŐCS TIBOR (2014): *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája.

SZŰCS JENŐ (2002): *Az utolsó Árpádok*. Millenniumi magyar történelem. Historikusok. Budapest, Osiris Kiadó.

THEINER, AUGUSTINUS (1859–1860): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II*. Romae.

THOROCZKAY GÁBOR (2020): *A középkori Magyarország. Állam és ideológiák*. Budapest, ELTE BTK.

TRINGLI ISTVÁN (2022): *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

UB (1955–1985): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–IV*. Bearb. v. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck–Pozza. Graz–Köln–Wien.

UDVARDY JÓZSEF (1991): *A kalocsai érsekek életrajza*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI. Köln, Görres Gesellschaft.

UGDS (1892–1991): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII*. Hrg.: Zimmermann, Franz–Werner, Carl.: Hermannstadt

WEISZ BOGLÁRKA (2013): *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

ZSOLDOS ATTILA (2010): III. András nádorai. *Történelmi Szemle* 52. évf. 3. sz. 303–327.

ZSOLDOS ATTILA (2011): *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

ZSOLDOS ATTILA (2012): Hűséges oligarchák. In Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában: Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár – Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. 347–354.

ZSOLDOS ATTILA (2013): A magyar király és főpapjai a vienne-i zsinat évtizedében. In *Peritia Linguarum. A vienne-i zsinat és a nyelvek oktatása*. Szerk. Maróth Miklós. Studia Philologica II. Piliscsaba, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete 213–224.

ZSOLDOS ATTILA (2016): Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikátörténeti vázolata. In Zsoldos Attila: *Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és hadtörténetírás határvidékéről*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. [Budapest], HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 139–166.

ZSOLDOS ATTILA (2019): Bihar új urai. In Zsoldos Attila: *Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján*. Tanulmányok Biharország történetéről 6. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány. 57–122.

ZSOLDOS, ATTILA (2020): *The Árpáds and Their People*. Arpadiana IV. Budapest, Research Centre for the Humanities.